

Björn Lekselius är utbildad lärare i historia och religionskunskap. Han har tidigare skrivit diverse filmartiklar, och hjälper för närvarande till med att skriva en lärobok i historia, samtidigt som han arbetar med en magisteruppsats i historia om debatten runt ungdomshemmen på 1950-talet. Denna artikel är en förkortad version av en C-uppsats framlagd vid Historiska institutionen vid Stockholms universitet.

The creation of the homosexual monster

The article studies protocols from the forensic psychiatry examinations of prosecuted for crimes of homosexuality. It shows that these can be looked upon as a disciplinary process; the standard which earlier had been sanctioned legally was now sanctioned medically. This can serve as an explanatory aspect of why homosexuals came to appear in such a negative light.

Homosex i fängelset

Några rättsfall från 1700-talet

Göran Söderström

En välkänd form av "homosexuell" subkultur, inte minst från amerikanska fängelsefilmer och Jean Genets romaner, utgör de homosexuella aktiviteterna i den utpräglade enkönade miljö som fängelser för långtidsfångar utgör. Egentliga fängelser började uppträda på allvar i Europa under 1700-talet. De första fängelserna saknade vanligen ensamceller, utan fångarna vistades under lång tid tätt tillsammans, gamla och unga om vartannat i en enkönad miljö. Berättelser från olika europeiska fängelser vittnar tidigt om att de yngre ofta fick ta kvinnornas plats när den pockande könsdriften skulle tillfredsställas.

Den första utförliga skildringen från nordamerikanskt område gavs av pseudonymen Josiah Flynt i Ellis-Symonds *Sexual inversion*¹:

I fängelset kan man observera den sämsta sidan av perversiteten. På dagen lämnas fångarna i en stor sal och kan så tämligen göra vad de vill; på natten blir de om två eller fyra inlåsta i en cell. Om det i skaran finns pojkar [punks], så blir de missbrukade av alla som har lust till det. Om de inte ger efter blir de pryglade eller våldtagna.

Vilhelm von Rosen² återger berättelser om förhållandet i arresterna och tukthuset i Köpenhamn under 1800-talets första hälft. En dödsdömd tidigare fånge beskriver i sin självbiografi 1840 tukthuset i Christianshavn på 1820-talet, där det även fanns fattigbarn under straffbar ålder, 15 år. Han observerade att de vuxna fångarna låg på golvet och kysste och omfamnade pojkarna och lät dem säga sig allt möjligt näsvist. En annan fånge varnade honom för att ta illa upp pojkarnas näsvigheter, eftersom han då utsatte sig för livsfara från de män som lekte med pojkarna:

Du må veta, att pojkarna är deras kärestor och hustrur, så länge som de är härinne; och när pojkarna kommer ut, så tar de några andra till sina hustrur. [...] Dessa pojkar är dem lika kära som den vackraste flicka är dig kär, då de äter tillsammans och sover tillsammans som man och hustru.

Samma fånge berättar om några vuxna män, varav den ene dömd till döden, i den allmänna arresten 1837:

Dessa två låg i sängen både natt och dag och företog sig all svineri som kan tänkas; ja, strax låg den ene ovanpå, strax den andre, och lät oss alla se på deras liderlighet; och så kysste de varandra, liksom det var en man, som låg och älskade sin hustru.

Vi har mycket få liknande vittnesbörd från svenskt område. Även om sannolikt homosexuella aktiviteter "till bröders hjälp" har förekommit i svenska ungdomsvårdsskolor (likaväl som i andra internatskolor från medeltiden till våra dagar) tycks påtagliga homosexuella förbindelser alltid varit sällsynta i svenska fängelser. Ett exempel på lesbiska förhållande mellan två kvinnliga interner inom Centralfängelset på Norrmalm 1893 har dragits fram av Marja Taussi Sjöberg i avhandlingen *Dufvans fångar*.³ De båda kvinnorna anmäldes för att ha stimulerat varandras könsorgan när de delade bädd på kvinnofängelset; som straff dömdes den ena parten till inspärning i ljus cell någon tid, varefter de skildes åt.

Ett fall mer liknande de amerikanska resp. danska omtalas 1713 från kämnärsrättens arrest i Stockholms gamla rådhus vid Stortorget. En trädgårdsmästare Persson-Löfving som redan pliktat för (heterosexuellt) hor med gatlopp satt kvar i borgarvaktens arrest i avvaktan på att han skulle undergå skamstraff på pliktballen i kyrkan ett antal söndagar. Hans motpart var en fjortonårig hovslagargosse som förlupit sin tjänst. Under förevändning att de skulle förätta bön tillsammans tog trädgårdsmästaren med pojken till en enskild kammar intill arresten. Genom den tunna plankväggen kunde emellertid de övriga arrestanterna och vaktmanskapet höra vad som pågick:

Häröfwer äro åtskillige wittnen hörde, af hwilka Skraddaren Mästr Johan Blad, som är förare, effter aflagd Eed, berättat, att medan Blad och des Cammerater, om afftonen ätit, hade Löfving med Anders Simonsson j arrestant Cammaren gjordt böön med gässen Anders Simonsson, då en arresterad Fendrich Warg benämd sagt till Blad, nu lærer Löfving göra böön på samma wijs som afftonen föruth, och bedit dem lyssna, då de hördt ett tasslande inne hoos Löfving, hwarföre Blad tagit lius och tillijka med Warg och några flera af wachten gått in till Löfving, skolandes Blad då sedt Löfving ligga på Anders med nedstrukna böxor i sådan posteur och rörelse, som en gifft Man på des Hustru⁴

Domen mot Löfving blev i första instans förhållandevis mild: rådsturätten fann skäligt "att Löfving för sådan ogudachtig och otuktig tillbuden gjärning bör

plichta med skarpt spöslitande inne utj Rådstugogången", alltså ett betydligt ringare straff än det han ådömts för sitt tidigare horsbrott. Det förefaller som om man åtminstone i Stockholm fann sexuellt utnyttjande av lärgossar som en ganska banal form av otukt.

Ärendet skulle emellertid komma att föras vidare till Svea hovrätt och ända till riksrådet. Här togs saken på största allvar. Det som Stockholms borgerliga rådsturätt uppenbarligen fann ganska banalt fann de högre kretsarna upprörande. Hade nu den fördärliga sodomitiska synden, som uppenbarligen många av de höga herrarna lärt känna vid sina obligatoriska studieresor i medelhavs-länderna, nu också nått Sverige?

Hovrättens skärpta dom framgår av dess missiv till Kungl. Maj:t den 25 april 1713. Sannolikt för första gången i ett sodomimål av detta slag ålägger sig domstolen uttryckligen sekretess för att gärningen inte skall bli känd och förleda andra till samma synd. Med tidens språkbruk: man vill ej i detalj utforma det extrakt av förbrytelsen [beskrivningen av brottet], som föregår resolutionen [domstolsutslaget] och som publiceras inför exekutionen, för att förekomma förargelse.

Man framhåller att Erik Persson tilljudit den 14-åriga hovslagargossen sodomiteri (en stum synd) [dvs. en synd som man inte bör omtala] men hindrats av denne, liksom han även förgäves gjort samma stygga tillbud till andra gossar som varit arresterade. Hovrätten anser att den enda lag som kan tillämpas i detta mål är 14 kapitlet högmålsbalken (de tillägg till landslagen hämtade ur Gamla testamentets hårda straffbestämmelser som införts 1608, och som bl.a. krävde dödsstraff för samlag mellan män). Med hänvisning till detta borde Persson (eftersom brottet inte var fullbordat) stå uppenbar kyrkoplikt, järnslås och beläggas med 1/2 års straffarbete på fästning. Men eftersom brottet är så vederstyggligt, och Persson dessutom dessförinnan umgåtts med dessa ogudaktiga tankar efter utstått världsligt straff (för det heterosexuella horet) då han bort ägna sig åt ånger och bättring, och därför att det är "betänkligt att låta hans brott bli allmänt kunnigt", föreslås skarpt spöslitande i rådstugången (samma straff som rådsturätten utdömt), därefter hemlig absolution i sakristian (i stället för det offentliga skamstraffet i kyrkan) följt av tre års arbete vid Marstrands fästning.

När hovrätten remitterar målet vidare till riksrådet för slutligt beslut bifogar man ett särskilt uttalande av en av hovrättens ledamöter, assessorn Magnus Kijl. Det kan vara av intresse att citera hans votum utförligt:

Angående Trädgårdsmästaren Erich Persson, som sig med orätta kallat Löfving, hwilket är ett privilegerat adelsnamn; så är detta min enfaldiga och oförgräpelig mening; det han för sitt detestable och faselige förhållande och intention, så mycket som hoss honom stådt, at på åtskillige gånger och med åtskillige påjkar, begåa den grufweliga

sodomits synden; hwarom, Gudi lof, utj vårt kjära fädernesland, man mycket sällan något exempel hört, bör antingen undergå dödsstraffet, och aboleras af Socitate [förntas av samhället] kunna, såsom ett skadeligit och helt förargeligt membrum [samhällsmedlem], eller till aldra minstone deligeras eller sättjas på en sådan ort, utj ett ewärdeligt fängelse, därest för honom ingen lägenhet finnes, till en sådan synds begående hwartill hans wahnartige natur är mycket benägen. Skjälten eller omständigheterna, som mig förorsakat falla på denna mening, äre efterföljande. 1mo at han, efter den förra ransakningens innehåll, angående det änklade horets begående, för hwilket han afstraffades med gatulopp, så skjöraktigt och låtfärdigt sig förhållit, at jag nästan aldrig hört skamligare förhållande.

2.do har han icke allenast intet låtet lända samma straff sig till bättring och åtvarning, utan samkat den ena grofwa synden uppå, och under skjen af böns hållande med påjkarne i fängelset, sökt tillfälle till denne alt för lastwårde missgjörnings begående, i det stället han 3.º som ändå för kyrkjoplikten skull, intet war kommen på frja fötter, hade bort preparera sig till at, som en ångerfull och botfärdig syndare, gjöra sig wärdig till kyrkjoplikten undergående, och däruppå följande absolution.

Jag rådes och för det fjärde, at i fall han icke skulle på det ena eller andra sättet removeras e consortio humani generis [avlägnas från det mänskliga släktets gemenskap], at han intet afhåller sig ifrån denne syndens begående, där till sådant honom det aldra ringaste tillfälle skulle gifwas.

När man den 25 maj 1713 behandlade fallet i riksrådet lästes assessor Kijls votum särskilt upp och befanns "fundamentalt". Det kan vara av intresse att återge något av de höga riksrådets diskussion i detalj.

Greve Jakob Spens (general och president i Bergskollegium) utbrister: "en ohörlig synd här i riket [dvs. inte tidigare känd här], Gud låte den samma eij widare utbreda sig, såsom ty wärr uti andra länder skedt."

Nicodemus Tessin (Stockholms slotts arkitekt): "uti Italien och Spanien går denna synden i fullt swang."

Greve Jakob Reenstierna (president i Kommerskollegium) tillägger: "uti alla werldzens dehlar både uti Asia och Africa så wäl som America."

Greve Karl Gustaf Frölich (general och president i Dorpats hovrätt): "han har begått en wederstygkelig synd, som jag tror här i Riket aldrig warit bekant, och undrar jag hwarför HofRätten denne grymma saken så flatt [enkelt] hanterat och eij dömdt honom at blifwa bränd och måste han ingalunda skonast till lifwet."

Greve Reenstierna försvarar hovrättens mildare ståndpunkt: "det har allenast varit en conatus [försök], så at han intet fått fullborda denna synden."

Även rådet beslöt nu att hålla saken så hemlig som möjligt: "af fara och leda till denne stygge gärning fans eij af nöden wara at införa alla discurserna, uthan innehåller HofRättens bref och Ransakningen alla här wid förelupne particulariteter."

Rådet beslöt att fastställa hovrättens dom, med undantag av greve Frölich

som höll fast vid "sin första meining eller om han Erich Persson blifwer från lifstraffet befriad, han tå arbetar i Marstrand all sin lifstid, på det när han kommer uth, icke må förarga andre".

Domen i målet mot Persson-Löfling gav Kungl. Maj:t orsak att i brev till hovrätten rekommendera att i dylika fall "til at förekomma förargelse/ som kunde förorsakas/ der slik styggelse blefwe allment bekant" döma på det diskreta sätt som hovrätten tillämpat i Löflings-målet. Detta innebar den officiella konfirmeringen av den s.k. tystnadspolitiken beträffande brottmål rörande likkönad (manlig) sexualitet i 1700-talets Sverige.

Två andra av de sällsynta svenska målen kring homosexualitet i fängelser gäller fästningsfångar förvarade på dels Marstrands fästning, dels slottet i Kalmar, som på 1700-talet fungerade som fästningsfängelse. I bägge fallen gäller det två fullvuxna män som tidigare dömts för tidelagsbrott (sexuellt umgänge med djur) men undsluppit annars obligatoriskt dödsstraff. Som fästningsfångar bar de ständigt ett tungt påsmitt halsjärn samt hand- och fotbojor sammanfogade med tunga järnkedjor. När de inte arbetade utomhus med stenarbeten var de förlagda i mörka och primitiva logement med plats för många fångar. När de angavs inför fängelseledningen för sina allför kärleksfulla kontakter sinsemellan var det uppenbarligen medfångar som stod som angivare. Vi vet inte varför dessa tre angivelser (av vilka en tydligen obefogad) gjordes just åren 1733-35; ännu mindre vet vi naturligtvis vad av detta slags kontakter som kan ha förekommit andra år.

Den första av dessa rättegångar utspelades i första instans hos undersökningsrätten i Marstrand 1733. Det var till denna fästning tidelagare som undsluppit dödsstraff från 1700-talets början fördes från olika delar av landet. De inblandade var de för begånget tidelag till livstids straffarbete i Marstrand dömda Mattis Ericksson och Olof Olofsson,

hwilka under deras fängelse på nästberörde ort med hwarandra hafr begått en sådan Sodomitisk synd som uti 3die Moseboks 20 Cap och 13de vers beskrifwes ["Om någon ligger när en dräng såsom när ena qwinno..."], det de friwilligt tillstådt och bekiändt, så wähl wid ransakningen som ock föruth för Kyrkiherden här i staden Magister Jonas Brag, hwarjemte af ransakningen och deras egna utsagor befinnes at Mattis Ericksson plägat ofwan område grofwa wederstygkelige synd med Olofsson åtskillige gånger, men ey at Olof Olofsson föröfwat samma synd med Mattis Ericksson, utan hafwa dertill båda två nekat, samt ångrat deras begångne styggelse och om förskoning för dödsstraffet anhållit. Denna deras synd är och blefwen kunnig för de andre arrestanterne, som wetat sedermera skillja dem åth.

Undersökningsrätten i Marstrand sände målet till K.M:t, som 23 januari 1734 remitterade det till Göta hovrätt för att "detta svåra bråttmål till skiärskådan

och afgjörande företaga". Hovrätten dömde en månad senare de båda, eftersom synden utav vanart blivit bedriven, att efter Guds och världslig lag och 1683 års krigsartiklar för denna vederstyggeliga synd halshuggas och på exekutionsplatsen nedgrävas; för att förtiga brottet för "enfaldigt folk" skulle exekutionen äga rum bittida om morgonen utan domens offentlighöjande.⁷

Det likartade målet från Kalmar, märkligt nog redan året efter, ger fler upplysningar om de inblandade men mindre om gärningens exakta art. Den äldre, den 40-årige Hans Kullman, hade åtta år tidigare av generalartillerikrigsrätten, sedan han erkänt sig ha begått tidelag (sannolikt med ett sto), dömts till straffarbete på obestämd tid på Marstrands fästning, men senare överförts till fästningen i Kalmar. Den yngre, den tjugoårige Anders Larsson från Törnevala i Östergötland, hade året dessförinnan dömts likaså till straffarbete på "behagelig tid" för att haft uppsåt att begå tidelag. Sedan han angivits av någon, kanske en annan fästningsfånge liksom i Marstrandsfallet, erkände först Kullman "en grof sodomitisk synd", varefter omsider även Anders Larsson efter rannsaking måste tillstå att han "tillåt Hans Kullman en slik grof sodomitisk synd, som [Kullman] angifwit, med sig at bedrifwa". Uppenbarligen hade de bägge fästningsfångarna, trots besvärande kedjor och bojor, haft sexuellt umgänge med varandra, där den yngre varit den passiva parten. Denna gång undslapp de inte med livet: rådsturätten i Kalmar dömde "i föllie af Gudz och werldslig lag" bägge till att halshuggas och å båle brännas. Göta hovrätt, som fick dödsdomen till överprövning, kom till samma beslut med undantag av kropparnas bränning på bål:

Alldenstund fångarne Hans Kullman och Anders Larsson frivilligt tillstådt och bekänt sig hafwa begått en grof sodomitisk Synd med hwarandra, och under the i thetta måhl förättade ransakingar sådane omständigheter äro befundne, som med theas gjorde bekiennelse öfwerens komma och thehos bestyrkia, at Synden utaf wanart bedrifwen är; Fördenskull finner Kongl. Håffrätten med Gudz och werldslig lag, i synnerhet Kongl. Majjtz nådige rescript af d. 29 Maii 1734 enligit, det böra desse delinquenter, Hans Kullman och Anders Larsson, för thenna theas grofwa och wederstyggeliga Synd, mista lifwet, halshuggas och i Rättare platzen nedergrefwas.

Den 24 mars 1735 expedierades till landshövdingen i Kalmar begäran om dödsdomarnas utförande.⁸

Ett tredje fall, också från Kalmar fästning samma år, gäller ytterligare en angivelse från en arrestant, Peter Berg, mot en medfånge, Jöns Kling, om att denne skulle "haft uppsåt och tilbudit bedrifwa sodomitisk synd med honom". Då Berg emellertid inte kunde underbygga sin beskyllning med vare sig vittnen eller andra övertygande skäl och Kling enständigt nekade, friades Kling fullständigt. Kanske uppmuntrad av dödsdomen mot Kullman och Larsson beslöt däremot rådsturätten att eftersom Berg

under hela ransakingen [...] uti sin gjorde tillwitelse fortfarit, och des utan, effter de andra fångarnes berättelse, fördt ett ogudacktigt och mycket förargeligt lefwerne och icke låtit det förra honom ålagde Straff sig till bättring lända,

skäligt att döma angivaren Berg till samma straff som Kling "bordt undergå, där han till den angifne Synd warit skyldig befunnen" och således att halshuggas och å båle brännas.

Hovrätten fann emellertid att eftersom Berg inte beskyllt Kling för att ha begått någon sodomitisk missgärning utan endast för att han "gierningen tilbudit", skulle dödsdomen ändras till femton par spö, tre slag av vardera parret, i vilken dom ingick straff för hans övriga ogudaktiga och förargliga leverne under fångenskapen.⁹

De hårda straffen i Marstrand och Kalmar i jämförelse med det milda straffet i Stockholm kan kanske förklaras av att det här rörde sig om vuxna män och vanemässig "otukt", men också om män som i egenskap av fästningsfångar redan förlorat mycket av sitt sociala människovärde. De båda fästningsfallen utgör emellertid två av de i svenska arkiv ytterst sällsynta beläggen på vanemässiga samlag mellan vuxna män i äldre tider; i båda fallen rör det sig om en aktiv och en passiv part.

Noter

1. Tyska upplagan 1896: "Homosexualität unter Vagabunden"; även i Ellis, senare upplagor: "Homosexuality among tramps".
2. *Månens kulor* Köpenhamn 1993, s 417-425.
3. Stockholm 1986, s 126 f. Pia Lundahl arbetar f.n. på en studie över lesbiska förhållanden under liknande omständigheter.
4. Silverstolpe och Söderström i: *Sympatiens hemlighetsfulla makt* Stockholm 1999 s. 23. Grundmålet skildras utförligt i detta arbete, däremot inte behandlingen i Svea hovrätt och riksrådet. Senare skulle med anledning av just detta mål alla utförliga beskrivningar av dessa slag av sodomibrott undanröjas, jfr *Sympatiens hemlighetsfulla makt* s 37. Arkivexcerperingen här liksom beträffande övriga citerade handlingar utförd av Carl Magnus Rosell, Kommittén för stockholmsforskning.
5. Justitierevisionen, utslagshandling 28 maj 1713 nr 84, RA.
6. Rådsprotokoll i justitieärenden 28 maj 1713, fol 220, RA.
7. Göta hovrätt, brottmålsutslag, 28/2 1734, BIIA:38, Göta hovrätts arkiv, Jönköping. Det arkivalska underlaget har tagits fram av Carl Magnus Rosell och Fredrik Silverstolpe.
8. Göta hovrätt, brottmålsutslag, 22/3 1735, BIIA:39, Göta hovrätts arkiv. Anledningen till att hovrätten beslöt att kropparnas skulle grävas ned i stället för att såsom lagen krävde brännas på bål torde vara önskan att väcka så lite uppmärksamhet om brottets art som möjligt; jfr föregående mål.
9. Göta hovrätt, brottmålsutslag, 26/3 1735, BIIA:39, Göta hovrätts arkiv.

Göran Söderström är docent och forskningssekreterare vid Kommittén för stockholmsforskning samt en av redaktörerna för *lambda norrica*. Sedan 1987 har han haft uppdrag för Socialstyrelsen, sedermera Folkhälsoinstitutet, att sammanställa en forskningsöversikt över homosexualitetsforskning. Han är också redaktör för Silverstolpe et al.: *Sympatiens hemlighetsfulla makt*, Stockholms homosexuella 1860-1960.

Sodomy in prison during the eighteenth century

Here the few known cases of sodomy in Swedish prisons during the eighteenth century are described, harshly along with the discussion of how these case should be punished. An attempt of intercourse inter femora with a fellow taken in custody in Stockholm 1713 was first mildly sentenced in the lower local court, but much more severe by the court of appeal and by the council of the realm. The sentence gave rise to a governmental decree that similar sentences should be dealt with discreetly so that sodomy, formerly "not known" in Sweden, should not proliferate further. Two sentences concerning prisoners 1733-35 were drastically severe and resulted in capital punishment.

Den finske homosexuelles sena (?) födelse

Recension

Jan M Löfström:

The Social Construction of Homosexuality in Finnish Society, from the Late Nineteenth Century to the 1950's. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy Department of Sociology, University of Essex, November 1994

Den under de båda senaste decennierna kraftigt växande internationella humanistiska och samhällsvetenskapliga homosexualitetsforskningen har i mycket kretsat kring "den moderne homosexuelles" födelse, etablering och spridning. I Norden har flera avslutade större forskningsarbeten helt eller delvis handlat om detta ämne, och flera arbeten pågår. Detta är temat också för Jan Löfströms doktorsavhandling *The Social Construction of Homosexuality in Finnish Society, from the Late Nineteenth century to the 1950's*.¹

Vad letar man efter när man söker efter "homosexualitet"? Löfström tror att "samkönade intimiteter" är ett användbart sökredskap. Han urskiljer tre olika slag av "samkönade intimiteter": fysiska, emotionella och sociala. Med social intimitet avser han rumslig och formell social närhet i form av exempelvis samboende eller att dela säng. Förekomsten av dessa intimiteter vill han undersöka i såväl tal som andra former av praktik.

I sitt sökande utnyttjar Löfström en mängd olika slags material: rättsfall, riksdagsmaterial, lagar, medicinsk litteratur, sexualupplysningslitteratur, tidningar, erinringar, brev, skönlitteratur, en postenkät. Dessutom utnyttjar han den i Finland rika tillgången på folklörearkiv, och har därmed en ovanligt god möjlighet att, som han säger, spåra kognitiva scheman och världssyner hos människor som inte lämnat skrivna spår efter sig. Det är tillgången på folklörematerial som har bestämt undersökningsperiodens början: 1870-talet, medan den tidpunkt då Finland övergick till att bli ett övervägande urbant samhälle — 1950-talet — kom att utgöra undersökningsperiodens slut.